

Balıkesir'deki Ermeni Kilisesi ve Mektep Açma Faaliyetleri

Armenian Church in the Province of Balıkesir Turkey and its Activities related to Establishment of a Mektep

*Mustafa Murat Öntuğ**

Özet

Balıkesir şehrine Ermenilerin gelip yerleşmesi, 16. yüzyılın hemen sonu ya da 17. yüzyılın başlarıdır. Bu zaman dilimi içinde Balıkesir'e gelip yerleşen Ermeniler, kısa süre içerisinde yerli Müslüman ahali ile iyi ilişkiler kurmuşlardır. 17. yüzyılın ikinci yarısında şehirde müstakil bir kiliseye sahip olmuşlardır. Ermeni cemaati daha sonraki dönemlerde şehirde kendi çocuklarına eğitim verebilecek bir mektep açmak için faaliyete geçmişlerdir. Bugün Balıkesir'in ilçesi olan Bandırma, Edincik gibi ilçelerin yanı sıra Balıkesir şehir merkezinde önceden var olan Rum cemaati mekteplerinin dışında, Ermeni cemaatinin de müstakil mektep açma çalışmaları içinde oldukları görülmektedir. Bu makalede, Ermenilerin Balıkesir şehrine gelip yerleştikten sonra ilk olarak kiliselerini açmaları, Müslüman ahali ile birlikte ortak işler kurup çalışmaları, mektep açma girişimleri ve açtıkları mektebin fiziki yapısı, eğitim durumu, öğrenci sayısı arşiv belgelerinden istifade edilerek ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Balıkesir şehri, Ermeniler, Kilise, Mektep.

Abstract

The first settlement of Armenian community in Balıkesir can be traced back to late 16th and early 17th centuries. During a short period, Armenian settlers built a good relationship with local Muslim community. In the second half of the 17th century, they already erected their own church. In the following years, they engaged in activities to establish a Mektep for the children of the community. Before the same period, Roum community had already founded their own Mekteps in the province center and districts of the province e.g., Edincik and Bandırma. This study examines activities of Armenian community i.e., founding the church, establishing the mektep and opening businesses cooperatively with local Turks in Balıkesir. The study also examines Armenian Mekteps' facilities, instructional activities and student population.

Key Words: City of Balıkesir, Armenians, Church, Mektep

* Yard. Doç. Dr, Uşak Üniversitesi, Eğitim Fakültesi 1Eylül Kampusu Uşak. Cep tel: 0533.3664771 (muratontug@hotmail.com)

I. Ermenilerin Balıkesir Şehrine Gelip Yerleşmeleri

16. yüzyılda Anadolu'nun çeşitli kasaba ve şehirlerinde Ermeni nüfusu bulunmaktaydı. 1530 tarihindeki Tapu Tahrir kayıtlarına göre Ermenilerin yaşadığı başlıca şehirler Amid (Diyarbakır), Arapkir, Bayburd, Çemişgezek, Çüngüş, Çermik, Divriği, Harput, Hısn-ı Keyfa (Hasankeyf), İspir, Kayseri, Kütahya, Maraş, Mardin, Nusaybin, Urfa, Siirt, Sis (Kozan), Sivas, Tokat ve Trabzon'dur¹. 1530 yılı tahrir defterine göre, Bursa, Karacaşehir, Bilecik, Sivrihisar, Beypazarı ve Kütahya kazalarında belli bir sayıda Ermeni nüfus bulunmasına karşılık²; Karesi Sancağının merkezi Balıkesir kazasında hiçbir Rum ve Ermeni zümresi yoktur. Bu yüzyılda Balıkesir'de yaşayan ve 14 hâne olan Gayrimüslim nüfusun tamamı ise Yahudiler'den oluşuyordu³. Bölgedeki diğer şehir ve kasabalara yerleşmiş Yahudi gruplarına nispetle Kütahya hariç tutulursa, Balıkesir daha az sayıda göçmen grubun yerleşmesine sahne olmuştur. Mesela aynı zaman diliminde Manisa'da 88 hâne, 33 mücerret (bekâr) erkek⁴, Tire'de 41 hâne⁵, Kütahya'da 12 hâne yerleşmiş Yahudi nüfus bulunmaktaydı⁶. 16. yüzyılın başında Bursa'da 119 hâne Yahudi'nin ikamet ettiği düşünülürse, Batı Anadolu'da Yahudi nüfusunun en yoğun olduğu yerin Bursa olduğu görülür⁷. Balıkesir ise 16. yüzyıl boyunca Bursa, Manisa ve Tire gibi şehirlerden sonra, bölgede en çok Yahudi nüfusunu barındıran bir şehir durumundadır.

Balıkesir'deki Yahudilerin 1573'te Bursa'ya göç ettiği belirtilmekteyse de⁸, bu hepsi için geçerli olmasa gerektir. Çünkü 17. yüzyılın ilk yarısında Balıkesir şehir merkezinde Yahudi varlığının devam ettiğini gösteren pek çok belge mevcuttur⁹. Mesela, Yahudiler Balıkesir'de kuyumculuk, kazancılık gibi mesleklerle uğraşırlardı. Onların kendi içlerinde veya yerel idare ile aralarında çıkabilecek sorunları gidermek için seçtikleri bir yigıtbaşları bile vardı¹⁰. Bu da

¹ Nejat Göyünç, "Osmanlı İmparatorluğunda Ermeniler", *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, s. 237-238.

² Sezai Sevim, "Güney Marmara Bölgesindeki Ermeniler'in Nüfus, İdari ve Mali Durumları", *Ermeni Sorunu ve Bursa Ermenileri*, Ed. Saime Yüceer, Bursa 2000, s. 47.

³ Sezai Sevim, *XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 1993, s.144; Mücteba İlgürel, "Balıkesir", *TDVİA*, V, s.13-14.

⁴ Feridun M. Emecen, *Unutulmuş Bir Cemaat, Manisa Yahudileri*, İstanbul 1997, s.29.

⁵ Tire'de 1512-13'de 41 hâne; 1528'de 70 hâne, 18 nefer, 18 mücerred mevcuttu. Bkz. Emecen, *a.g.e.*, s.29, dipnot 3.

⁶ Kütahya'da 1520'de 15; 1534'te 12; 1571'de 6 hane Yahudi vardı. Bkz. M.Ç. Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S: 3, İstanbul, 1987, s.199.

⁷ *Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri*, Neşr. Ömer Lütfü Barkan-E. Meriçli, Ankara, 1988, s.6.

⁸ Sezai Sevim, "XIV. XVI. Yüzyıllarda Balıkesir Bölgesinde İdari Yapılanma", *I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 1-2 Haziran 1998*, Balıkesir 1999, s.523.

⁹ *Balıkesir Şer'iyye Sicilleri* (BŞS.) 693, s.72a-2, s.24b-2.

¹⁰ BŞS. 696, s.31a-4.

onların 17. yüzyılın ilk yarısında Balıkesir şehrinde örgütlenmiş bir zümre haline geldiğini göstermektedir.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere Ermenilerin Balıkesir'e gelip yerleşmeleri Yahudilerden sonraki bir dönemde, 16. yüzyılın sonları veya 17. yüzyılın başlarında olmuştur. 17. yüzyılın hemen başlarında Balıkesir'e gönderilen fermânlarda Ermenilerin Celâlî eşkıyasından dolayı başka yerlerden göç edip bu bölgeye yerleştiklerinin ifade edilmesi bu durumu açıkça göstermektedir. Örneğin, Nisan 1615 (Rebiyülâhîr 1024) tarihli bir fermânda Balıkesir'e Memlekan ve Tuz Hisar Köyü'nden 14 nefer, İçil Köyü'nden 10 nefer olmak üzere toplam 24 nefer Ermeni'nin gelip yerleştiği belirtilmektedir¹¹. Ayrıca 19 Nisan 1616 (2 Rebiyülâhîr 1025) tarihinde Balıkesir'deki Medine-i Münevvere reâyâsı olup cümle tekâliften muaf tutulan Ermenilerden yasa dışı vergi alınması üzerine bu cemaat, İstanbul'a adam gönderip bu haksızlığı bildirmişlerdir. Bunun üzerine Karesi Sancakbeyi'ne ve Balıkesir Kadısı'na gönderilen fermânda, şehirde bulunan Ermeni taifesinin "Medine-i Münevvere reayası" olmaları sebebiyle bütün vergilerden muaf oldukları ve kendi vilâyetlerini Celâlî eşkıyasından dolayı terk edip, sonradan Balıkesir'e yerleştikleri ve onların çocuklarının dahi öyle bilinmesi gerektiği belirtilip, Ermenilere haksız uygulama yapılmaması istenmektedir¹². Balıkesir'e göç edip gelen Ermenilerin hepsi aynı bölgeden olmayıp, çoğunluğu İran taraflarından gelen Ermenilerdir¹³. Bunların dışında, Harput Sancağının Çüngüş kazasından ve Sivas'tan gelip yerleşenler de bulunmaktadır¹⁴. Yukarıdaki Ferman'da belirtildiği gibi bunlar da Celâlî isyanları esnasında yaşamakta oldukları vilâyetleri terk ederek Batı Anadolu ve İstanbul'a yerleşen Ermeni aileler olmalıdır¹⁵.

Bunların zaman içinde sayılarının arttığı da muhakkaktır. Çünkü yukarıdaki fermânda Balıkesir'e geldikten sonra nicelerinin evlat vücuda getirdikleri de ifade edilmektedir. Böylece bir kısmının aile olduğu anlaşılan bu göçmenlerin arasında kadınlar, küçük çocuklar, zanaatkârlar ve hatta papazlar dahi bulunmaktadır¹⁶.

¹¹ Bu fermânda 24 neferin isimleri tek tek yazılmıştır. Bkz. *BŞS*. 695, s.38a-1.

¹² *BŞS*. 695, s.37b-1.

¹³ Bunların Safevi Hükümdarı Şah Abbas zamanında Erzurum, Van, Malazgirt bölgelerinden alınıp İran'a götürdüğü 23.000 ve yine aynı yörelerle Revan'dan İran'a göçe zorladığı 400.000 Ermeni ailesinden olmalarının kuvvetle muhtemel olduğu belirtilmektedir. Bkz. Abdülmecit Mutaf, "Balıkesir'de İskan Edilen Ermenilerin Yönetim ve Müslüman Halkla İlişkileri" *CBÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, C:I, Sayı:1 Manisa 2003, s.73-74.

¹⁴ *BŞS*. 693, s.21b-4; 701, s.36b-1.

¹⁵ Celâlî isyanları nedeniyle Anadolu'da sadece Ermeniler yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmamışlardır. Toplumun her kesimi Celâlî isyanlarından etkilenmiş ve evlerini yurtlarını terk ederek başka bölgelere göç etmişlerdir. Bkz. Mücteba İlgürel, "Celali İşyanları", *TDVİA*, İstanbul 1992, C.VII, s. 252-257.

¹⁶ Mutaf, *a.g.m*, s.74.

II. Şehirdeki Ermeni Nüfusu

16. yüzyılın sonlarında 1573-1574'te Balıkesir şehri 7.500-8.000 kadar nüfusa sahipti¹⁷. 17. yüzyılın ilk yarısında şehrin nüfusu (vergi mükellefi olanlar dahil) ise yaklaşık 7.879'dur¹⁸. Peki bu nüfusun ne kadarını Ermeniler oluşturuyordu? 17. yüzyılda Balıkesir şehrindeki Ermeni nüfusu hakkında tam bir tespit yapmak şu an için mümkün gözükmemektedir. Fakat bu yüzyıla ait sicillerdeki bazı belgeler Ermenilerin nüfusu hakkında bize bazı ipuçları vermektedir. Yukarıda da değinildiği üzere 1615 tarihinde Memlekan, Tuz Hisar Köyü ve İçil Köyü'nden gelen 24 nefer Ermeni, Balıkesir'e yerleşmiştir¹⁹. 27 Eylül 1667 (8 Rebiyülahir 1078) tarihli bir sicil kaydı da şehirdeki Ermeni nüfusu hakkında bir fikir vermektedir. Bu belgede izinsiz olarak kilise ihdas ettikleri bir evde ibadet eden Ermenilerin, kadın ve erkek olmak üzere yüzden fazla oldukları belirtilmektedir²⁰.

17. yüzyılın sonuna ait iki Cizye defterinde Balıkesir'de yaşayan Gayrimüslimler nüfus, dinleri ve milletleri belirtilmeden nefer sayısına göre şu şekilde kaydedilmiştir: M. 1691-1692 (H.1103) tarihli *Cizye Muhasebesi Defteri*'ne göre, Balıkesir'de oturan Gayrimüslimler 87 kişidir. Bunların 4'ünün âlâ, 27'sinin evsat, 56'sının ednâ oldukları belirtilmektedir²¹. Cizye veren erkeklerin bir aile olduğu düşünülür ise $87 \times 5 = 435$ kişi eder²². Bundan bir yıl sonra M.1692-1693 (H.1104) tarihli Karesi livası Cizye Defterinde şehirdeki Gayrimüslimlerin 127 nefer olduğu, ayrıca 32 nefer Gayrimüslimin ise perakende olduğu yazılıdır²³.

19. yüzyılda, Balıkesir'de yaşayan Müslim ve Gayrimüslim nüfusun durumu hakkında daha net sayısal bilgiler vermek mümkündür. 1830 nüfus sayımına göre Balıkesir kazasında 7.600 Müslüman ve 664 Gayrimüslim nüfus

¹⁷ İlgürel, "Balıkesir", s. 14; Suraiya Faroqhi ise 16. yüzyılda Anadolu şehirlerinin nüfuslarını gösterdiği haritada Balıkesir'in 8.500-9.000 arasında bir nüfusa sahip olduğunu göstermektedir. Bkz. Faroqhi, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, İstanbul 1993, s. 377.

¹⁸ Bu iki dönem arasında nüfusun değişikliğe uğramadan aynı kalmasının sebebi şehrin maruz kaldığı eşkiya saldırılarıyla ilgilidir. Merkezden gönderilen fermanlarda Balıkesir ahalisinin Celâli ve Suhte eşkiyalığından dolayı perişan olduğu, şehrin boşaldığı, ahalinin ise perakende olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca bu dönemde uzun süren savaşların da bunda etkisi olacağı dikkate alınmalıdır. Bkz. Mustafa Murat Öntüğü, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2003, s.160, 161.

¹⁹ B.Ş.S. 695, s.38a-1.

²⁰ B.Ş.S. 697, s.35a-1.

²¹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Bab-ı Defteri, Cizye Muhasebesi*, 26639, s.6.

²² Burada ortaya çıkan sayı bütün cizye veren erkeklerin evli olduğu düşünerek hesaplanmıştır. Bununla birlikte bekar erkeklerin cizye verdiği de göz önüne alınırsa, bu sayının daha az olabileceği düşünülmelidir.

²³ BOA. MAD. 3696. s.2-3.

bulunmaktadır²⁴. 1845 tarihinde şehir nüfusu toplam 1.819 vergi hanesinden oluşmakta olup bunun 1.493'ü Türk, 254'ü Ermeni ve 72'si Rum'dur. Erkek nüfus miktarı dağılımı ise 3.140 Türk, 643 Ermeni ve 178 Rum şeklindedir²⁵. 19. yüzyılın son çeyreğine ait vilayet sâlnâmelerinde şehrin nüfusunda farklı rakamlar ortaya çıkmaktadır. 1887 tarihli vilâyet salnamesinde 30.492 olan şehir nüfusunun 1.964'ü Ermeni, 1.241 Rum ve 27.287'si Müslüman'dır²⁶. Vital Cuinet'ye göre 19. yüzyılın sonlarında şehrin nüfusu 13.118 olup bunun 1.941'i Ermeni ve 1.266'sı ise Rum idi²⁷.

20. yüzyılın hemen başında Rum Cemaati M. 1901 (H.1319) tarihinde 232 hânedede 1.287²⁸ ve Ermeni Cemaati M.1902 (H.1320)'te 413 hânedede 2.515²⁹ ve M.1911'de (H.1329) 2.591³⁰ nüfusa ulaşmıştır. Burada dikkat çeken 16. ve 17. yüzyılda şehirde bulunan Yahudi nüfusun 19. ve 20. yüzyılın başlarında şehirde artık mevcut olmadıklarıdır. Bununla birlikte şehre Yahudilerden sonra gelen Ermeniler ve Rumlar, yıllar itibarıyla nüfuslarını hızla arttırmışlardır.

Osmanlı Devleti, Ermenilerin yoğun terör hareketleri ve diğer olumsuz hareketlerinin sonucu olarak 1915 yılında tehcir kanunu çıkarmak zorunda kalmıştır. Balıkesir'de bulunan Ermeniler bu tehcirin dışında kalmışlardır. Fakat, güvenlik açısından olsa gerek, 27 Ağustos 1915 tarihinde Balıkesir'de yaşayan Ermenilerin kazâ dahilindeki Ermenilerin yaşadığı köy ve kasabalara sevk edilmesi istenilmiştir³¹. 30 Nisan 1916 tarihli Karahisar-ı Sahip Mutasarrıflığına yazılan Nâzır Talat imzalı şifreli telgrafta ise, Balıkesir'de yaşayan Ermenilerin liva dahilindeki münasip köylere dağıtılması istenmektedir³². Karahisar-ı Sahip Mutasarrıflığına 3 Mayıs 1916 tarihinde yazılan iki şifreli telgrafta, Balıkesir Ermenilerinin Konya'ya gönderilmesi³³ ve bu Ermenilerin Hınçak komitesiyle alakası bulunduğu için demiryollarından uzak kazalara yerleştirilmeleri gerektiği belirtilmektedir³⁴. Bu dağıtımlar gerçekleşmiş olsa bile Ermenilerin Balıkesir'deki nüfusunu pek etkilememiştir. Çünkü, 1920 yılında Roma'da basılmış bir eserde³⁵ Balıkesir'de, 2.682 Ermeni bulunduğu belirtilmektedir.

²⁴ Bu sayımda sadece erkek nüfus sayılmıştır. Yukarıda verilen sayılar sadece erkek nüfusunu göstermektedir. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1943, s.101.

²⁵ Tacettin Akkuş, *Tanzimat Başlarında Balıkesir Kazası (1840-1845)*, Balıkesir 2001, s.18-19.

²⁶ *Salnâmelere Göre Karesi (1847-1922)*, Yay. haz. Abdülmecit Mutaf, Balıkesir 2003, s.68-69.

²⁷ İlgürel, "Balıkesir", s.14.

²⁸ BOA. İ.AZN. 42/1319/M-19.

²⁹ BOA. İ.AZN. 49/1320/Z-08.

³⁰ BOA. İ.MF. 18/1329/Z-3.

³¹ BOA. DH. ŞFR, nr. 54/238.

³² BOA. DH. ŞFR, nr. 63/137.

³³ BOA. DH. ŞFR, nr. 62/209.

³⁴ BOA. DH. ŞFR, nr. 62/220.

³⁵ Yavuz Ercan, *L'Assassinat d'un Peuple* adlı esere göre bu bilgiyi vermektedir. Bkz.

Balıkesir şehrinde yaşayan Ermeni nüfusu Batı Anadolu'daki İzmir (12.857) hariç, Manisa (2.527), Bergama (1.011) ve Aydın'dan (264) daha fazladır. Aynı esere göre Karesi Sancağında toplam 381.582 Türk, 6.946 Ermeni vardır.

III. Şehirdeki Sosyal ve Ekonomik Durumları

Balıkesir'e göçmen olarak gelen Ermeniler kısa sürede şehirde mesken sahibi olmaya başlamışlardır. Genellikle Osmanlı şehirlerinde Gayrimüslimler ile Müslimler ayrı mahallede oturmalarına rağmen Balıkesir'de bu durum farklı olmuştur. Ermeniler Martlu, Mirzabey, Eskikuyumcular, Karaoğlan gibi çeşitli mahallelerde kendilerine evler satın alarak buralarda ikamet etmişlerdir³⁶. Aynı mahallede oturan Müslüman halkla Ermeniler arasında çok iyi komşuluk ilişkileri tesis edilmiştir. 19. yüzyılda da Ermenilerin Ali Fakih, Karaoğlan, Martlu, Börekçiler, Yenice, Eski Kuyumcular ve Kasaplar mahallesinde Müslümanlarla birlikte yaşamaya devam ettikleri anlaşılmaktadır³⁷. Balıkesir'de değişik mesleklerle uğraşan Ermeniler daha ziyade zenaata yönelmişlerdir. Meslek olarak duvar ustalığı, terzilik, ekmekçilik, çerçiliğin yanı sıra yağhane işletmesi ve yağ ticareti de yapmışlardır³⁸. Ancak bunun yanında Ermenilerin Müslüman halk ile ortak iş kurdukları, ticaret yaptıkları, ev ve hayvan alım-satımında buldukları ve birbirlerine borç para verdikleri de çok sayıdaki belgede görülmektedir³⁹.

17. yüzyılda Balıkesir'deki Ermeniler arasında münferit de olsa, İslâmiyet'in yayılmakta olduğunu gösteren belgeler mevcuttur⁴⁰. Bir ailenin içinde hem Müslüman hem de Gayrimüslim fertler bulunabiliyordu. Bu durum, aile içi bazı sorunlar meydana getirmekteydi. Mesela, Ermeni Marderos'un tahminen 12-13 yaşındaki oğlu Oruç, Müslüman olmasını diye babasının onu eve bağladığını, fakat kaçıp mahkemeye gelerek, kelime-i şهادet getirip, batıl dinden Muhammed Dini'ne geçtiğini mahkemede şahitler huzurunda tescil ettirmişti⁴¹. Bu durum, Gayrimüslimlerin Müslüman olmaları konusunda baskı görmediklerini, tam tersine İslâmiyet'e girmelerinin Hıristiyanlarca engellendiğini, hatta bunun için kendi ailelerinin zulüm bile yaptıklarını göstermektedir. Bilinçli bir şekilde İslâm'ı kabul edenler bulunduğu gibi, sevdiği erkekle evlenmek için veya evlendikten sonra Müslüman olanlar da vardı. Nitekim, Mehmed adlı Müslüman bir gençle evlenen Ermeni Sultan mahkemede şahitler huzurunda İslâm'ı kabul etmiştir⁴².

Yavuz Ercan, "Ermeniler ve Ermeni Sorunu", Editör: Hasan Celâl Güzel, *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara 2001, s.92.

³⁶ B.Ş.S. 698/55a-1, 697/71b-2, 699/44b-2.

³⁷ Akkuş, *a.g.e.*, s.23.

³⁸ B.Ş.S. 693/197-3, 694, s.100a-2, 694, s.126b-1, 694, s.115a-2, 694, s.115b-2. 697, s.15b-1.

³⁹ B.Ş.S. 697, s.15b-1, 694, s.115a-2, 694, s.115a-8, 696, s.10a-1, 698, s.55a-1.

⁴⁰ B.Ş.S. 693, s.92a-2, 694, s.83b-1, s.126b-1; 695, s.29a-4, 696, s.8b-3.

⁴¹ B.Ş.S. 693, s.92a-2.

⁴² B.Ş.S. 694, s.83b-1.

IV. Kiliselerini Kurmaları

Balıkesir şehrinde yaşayan Gayrimüslimlerin 17. yüzyılın ilk yarısında ibadet edebilecekleri bir mabetleri yoktu. Bu Gayrimüslim tebaadan şehir merkezinde en yaygın şekilde yaşayan Ermeniler, toplu halde ibadet yapacak yerleri olmadığı için kendi evlerinde âyinler düzenlemekteydiler. Ocak 1623 (Rebiyülevvel 1032) tarihli sicil kaydında Eski Kuyumcular Mahallesi'nde ikâmet eden Ermeni Balı evine papaz getirip, İncil okutup ve âyin tertip ettiği için mahallenin Müslüman ahalisi onu kadıya şikayet etmişlerdir⁴³. Balı, Kadı tarafından yapılan sorgulamasında “Şehirde ibâdet edebilecek bir kilisemiz olmadığı için evimde âyin düzenledim” demiştir. Ancak aradan yaklaşık kırk sene geçmesine rağmen Ermeniler herhalde kilise kurmak için izin alamamış olacaklar ki, 1667 yılında, bu defa Ali Fakih mahallesinde bir evde kaçak olarak gizlice ibadet ederken yakalanmışlar ve bu hareketlerinden dolayı ise bir daha yapmamaları doğrultusunda mahkemece uyarılmışlardır⁴⁴. Yine 17. yüzyılın ikinci yarısında Balıkesir'de evinde İncil okutan aileyi mahalle ahalisi kadıya şikayette bulunmuştur. Bunun üzerine Balıkesir kadısına merkezden gönderilen fermana, İncil'in civardaki Müslümanları rahatsız etmeyecek şekilde yavaş sesle okunması, evlerinde mihrap, İsa ve Meryem'e ait resim bulundurulmaması şartıyla Gayrimüslimlerin ibadetlerini rahatça yapabilecekleri belirtilmiştir⁴⁵. Sicillerde, 1673 tarihinde şehirde bulunan Ermeni kilisesinin tamirine izin verildiği görülmektedir⁴⁶. Bu tarihten bir yıl sonra aynı kilisenin çatı tamirine de izin verilmiştir⁴⁷. Böylece Ermeniler, Balıkesir şehrine göçmen olarak gelmelerinden yaklaşık 70-80 sene sonra ibadetlerini özgürce yapabilecekleri kiliselerini tesis etmişlerdir. Sakyas adlı Ermeni M. 1690-1691 (H.1102) tarihinde Ali Fakih Mahallesi'nde satın aldığı boş bir arsa üzerine yeni bir kilise daha yapmak istemiştir. Fakat İstanbul'dan izin alınmadan yapılan bu girişim Müslüman ahalinin şikâyetçi olması üzerine, olumsuz neticelenmiştir⁴⁸. Gayrimüslimlerin yaşadıkları yerlerde kilise ihdas etmeleri ya da mevcut kiliselerini onarmaları izne bağlı idi⁴⁹. Aynı şekilde Gayrimüslimlerin evlerinde ayin tertip etmeleri de belli kurallar çerçevesinde mümkün olmaktadır. Balıkesir'de aynı kuralların uygulandığı görülmektedir.

Bilindiği üzere Gayrimüslim ibadethaneleri çok sıkı denetime tabiidir. Tanzimat dönemine kadar yeni ibadethâne inşa edebilmeleri ancak Dersaadet'ten alacakları izin ile mümkün olmaktadır. Dersaadet'in izni alınmadan yapılan bir ibadethâne yıkılır ya da camiye çevrilirdi⁵⁰. Balıkesir'de

⁴³ B.Ş.S. 698, s.71b-2.

⁴⁴ B.Ş.S. 697, s.35a-1.

⁴⁵ Kamil Su, *XVII. ve XVIII. ncü Yüzyıllarda Balıkesir Şehir Hayatı*, İstanbul 1937, s. 100.

⁴⁶ B.Ş.S. 703, s.70b(9b)-4; s.60a-1 ve 3; Mutaf, *a.g.m.*, s.77.

⁴⁷ B.Ş.S. 703, s.5a-3.

⁴⁸ Su, *a.g.e.*, s.99.

⁴⁹ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul 1996, s.45.

⁵⁰ Nuri Adıyke, “İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi

yaşayan Ermeniler 17. yüzyılın ikinci yarısında merkezden böyle bir imtiyazı almayı başaramışlardı. Faal olan ibadethâneler devletin koruyuculuğu altına alınmıştır. Fatih döneminden itibaren Gayrimüslim ibadethâneleri ve bu ibadethânelerin vakıfları devletçe kollanmıştır. Buna karşılık cemaatlerinde, kiliselerinde yapacakları tamir ve tadilat için merkezden izin almaları gerekiyordu. Yani Kiliseler kendi hiyerarşik yapısı içinde, patrikhâneye ulaşip o kanalla değil, doğrudan devlet merkezinden izin almak durumundaydılar. Merkezden izin almadan yapılan tadilat ise hemen engelleniyordu. Merkeze yapılan tadilat başvuruları ise incelendikten sonra genellikle kabul ediliyordu⁵¹. Deprem ve yangınlarda hasar gören Gayrimüslimlere ait yapılar, yine merkeze bildirildikten sonra tamirleri yapılmaktaydı. Ocak 1898 Balıkesir depremi şehir merkezi ve merkeze bağlı köylerde çok büyük yıkımlara sebep olmuştur⁵². Depremde pek çok insan ölmüş, binlerce ev, dükkân, cami vb. yapılar ya tamamen yıkılmış ya da büyük hasar görmüştür. Gayrimüslimlere ait iki kilise de deprem sırasında kısmen yıkılmıştır⁵³. Karesi Mutasarrıfı Ömer Ali Bey biri Rum diğeri Ermeni cemaatine mensup iki kiliseyi Balıkesir’de yaşayan Rum ve Ermeni ahalinin yaptıkları bağışlarla tamir ettirip kısa sürede ibadete açılmasını sağlamıştır⁵⁴. Mutasarrıf Ömer Ali Bey Ermenilerin ve Rumların yıkılan kilise ve mekteplerinin inşaatı bitene kadar, şehirde yaptırdığı barakalarda Ermeni ve Rum cemaatinin ibadet etmeleri ve eğitimlerini sürdürmelerini sağlamıştır⁵⁵. Böylece Balıkesir’de yaşayan Müslümanlar ile birlikte Rum ve Ermeni cemaati de depremin olumsuz etkilerini fazla yaşamamışlardır. Nitekim Karesi Ermeni Murahhasa Kaimmakamı Vahan Efendi tarafından dönemin padişahı II. Abdülhamid’e gönderilen telgrafta Balıkesir’deki depremden sonra Ermeniler için yapılan çalışmalardan dolayı duydukları memnuniyet ve teşekkür ifade edilmiştir⁵⁶. Sadece kilise yapımı ve onarımı için değil ayrıca mektep, kiliselere çan kulesi, dükkân ve oda yapımı için de merkezden izin alınması gerekiyordu. Örneğin, Karesi Vilâyetine bağlı Ezine kasabasındaki Ermeni Kilisesinin tamirine⁵⁷ izin, Bandırma kazasına tabi Edincik kasabasının Yenice mahallesinde Ermeni Kilisesi avlusundaki mektebin yeniden inşasına⁵⁸ ruhsat, Hüdavendigâr vilayetinin Edincik kasabasındaki Ermeni Kilisesi’nin tevsiyan ve tecdidin inşasına ruhsat itası⁵⁹ merkezden verilmiştir. Tüm bu müdahaleler

ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair” Editör: Hasan Celâl Güzel, *Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara, 2001, s.390.

⁵¹ Adıyeye, *a.g.m.*, s.390-391.

⁵² Balıkesir Depremiyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Nesimi Yazıcı, *Ocak 1898 Balıkesir Depremi ve Sonrası*, Ankara 2003.

⁵³ BOA. Y.PRK.ASK. 136/32.

⁵⁴ Muharrem Eren, *Mutasarrıf Ömer Ali Bey*, İstanbul 1993, s.32, 34.

⁵⁵ Yazıcı, *a.g.e.*, s.52, 53.

⁵⁶ Bu konu hakkında bkz. Yazıcı, *a.g.e.*, s.54, 55.

⁵⁷ BOA. İ.DH. 1057/82951. (23 S 1305).

⁵⁸ BOA. İ.AZN. 21/1314/R-14. (18 R 1314).

⁵⁹ BOA. İ.AZN. 44/1319/B-13. (05. B 1319).

göstermektedir ki, ibadeti serbest bırakan Osmanlı yönetimi, bu serbestiyeti hep kontrol etme, kamu istekleri çerçevesinde denetleme amacı gütmüştür.

Gayrimüslimler ibadetleri ile ilgili devletle ses/gürültü konusunda bazı sorunlar yaşamıştır. Hristiyanların, kiliselerin çanlarını daha az sesli ve kesinlikle namaz vakitlerinin dışında çalmaları gerekiyordu. Aslında daha uzun süre gündemi meşgul eden kiliselerde tahta çalınmasıdır. 19. yüzyılda Kayseri Sancağı Üstüfen karyesindeki Müslümanlar, Rum reayanın kiliselerinde tahta çan çalmalarını engellemek istemişlerdir. Rum cemaatinin merkeze yaptığı başvuru ile tahta çan çalmalarına müsaade edilmiştir⁶⁰. 27 Mart 1852 (05 Ca. 1268) tarihli Kayseri kaymakam ve naibliği ile Karesi valiliği ve Balıkesir naibliğine yazılan bir hükümdede, Ermeni Kiliselerinde çan yerine tahta çalınmasına müdahale edilmemesi istenmektedir⁶¹. Bu da bize Balıkesir'de de benzer sorunun yaşanmış olduğunu gösterir. Aynı konuyla ilgili olarak Eğin'de Ermeni Kilisesi'nde tahta çalınmasına izin verilmesine, kadınların protesto eden gösteriler yapması⁶², Biga Sancağına tabi Ezine kasabasında bulunan Ermeni Kilisesi'nin kapısı üzerine inşa edilen yere çan konulmasına ruhsat itası verilmesi⁶³, meselenin sadece Kayseri ve Balıkesir ile sınırlı olmadığını, bütün ülkedeki Ermeni kiliselerinde benzer sorunların yaşandığını göstermektedir.

V. Ermenilerin Balıkesir'de Açtıkları Mektepler

18. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde Ermenilerin açtıkları bir mektebe rastlanmamaktadır⁶⁴. Bu yüzyıla kadar Ermeniler arasında dinî eğitime mahsus bazı kurumların mevcudiyeti bilinmekle birlikte, ilk resmi Ermeni Okulu 1790 yılında Eğinli Amira Miricanyan tarafından Kumkapı Fıçıcı sokakta açılmıştır⁶⁵. Ermeni Patriği Karabet'in Anadolu'daki Ermeni cemaatine gönderdiği 1824 tarihli bir tamim ile her vilâyette mektepler açılmasını emrettiği için bu tarihten itibaren Anadolu'nun hemen her yerinde mektepler açılmaya başlanmıştır⁶⁶. Ermeni toplumunun varlıklı kesiminden olan Amiralardan önderliği ve Kilisenin işbirliği ile açılan okullar oldukça gelişmiş, sayıları da hızla artmıştır. Ancak Amiralardan kullandığı eğitim sistemi, onlarla esnaf arasında sürtüşmeye yol açmıştır. Ermeniler, 1853 yılında kurdukları 14 kişilik "Maarif Komisyonu" ile eğitimi, Amiralardan denetiminden almıştır. 1856 Islahat Fermanından sonra, Ermenilere adeta devlet içinde devlet yetkileri veren, "Nizamnâme-i Millet-i Ermeniyân" 18 Mart

⁶⁰ Adıyeye, *a.g.m.*, s.392.

⁶¹ BOA. A.DVN.MHM. 9/A/ 53.

⁶² BOA. A.MKT.MVL. 113/42. (22 C. 1276).

⁶³ BOA. İ.AZN. 36/1317/Ş-04. (21 Ş. 1317).

⁶⁴ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C:I-II, İstanbul, 1977, s.750.

⁶⁵ Ergin, *a.g.e.*, s.751; İlknur Polat, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Ankara 1993, s.173.

⁶⁶ Ergin, *a.g.e.*, s.753.

1863 tarihinde ilân edilmiştir⁶⁷. Böylece Ermeni okullarının denetimi Amiralardan kesin olarak çıkmış, Maarif Komisyonuna verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimler Islahat Fermanı ile birlikte sınırsız okul açma özgürlüğüne kavuşmuşlardı. Ermeniler bu durumdan büyük ölçüde istifade ettiler. Kültür dernekleri ve zengin Ermenilerin mali desteğiyle mektepleşme hız kazanmıştır. 1880 yılında Ermeni kültür dernekleri birleşerek, Ermeni Okullar Birliği (Miatsial Enkerutiun Hayots) kurulmuştur. Bu merkezi birlik mevcut Ermeni okullarının ders programlarını ve öğretmenlerde aranan asgari eğitim şartlarını belirli bir düzene sokmaya çalışmıştır⁶⁸. 1878 Berlin Anlaşması ile Ermeni konusunun uluslararası bir sorun haline gelmesiyle birlikte Ermeni milliyetçilik hareketleri büyük ivme kazanmıştır. Ülke sathına yayılmış Ermeni Kiliseleri ve Mekteplerinde yapılan milliyetçilik propagandaları kısa zamanda Ermeni terör hareketlerinin de artmasına sebep olmuştur. Ayrıca Emperyalist devletlerin, Osmanlı Devleti tebaası olan Gregoryen Ermeni toplumu üzerindeki yoğun misyoner faaliyetleri ve bunlar üzerindeki himayeci siyasetleri sonucunda, İstanbul Ermeni Patrikhânesi'nin cemaati üçe bölünmüştü. 1830'da Katolik Ermeni Kilisesi, 1850'de de Protestan Ermeni Kilisesi kuruldu⁶⁹. Bu durum mezhepler arasındaki rekabeti artırmış ve İstanbul Ermeni Patrikhânesi'nin huzurunu bozmuştur. 1879'a gelindiğinde, Ermeni papazlar arasında milliyetçi duyguların belirgin bir şekilde geliştiği görülmektedir. Ermeni piskoposlar, ulusal özerklikten ve kendi kimliğini belirtmek hakkından yana olduklarını açıklıyorlardı. Kamuran Gürün, Ermeni din adamları ve kiliseleri hakkında gerçeği şöyle ifade etmektedir:

“Aslında Ermeni milletinden, Ermeni Devleti'nden, Ermeni tarihinden değil, Ermeni Kilisesi'nden, Ermeni Kilisesi Devleti'nden bahsetmek icap eder. Ermeni Kilisesi'nin, mevcudiyetini koruyabilmesi için bir kuvvete, bir devlete ihtiyaç vardır. Ermeni Devleti fikrini doğuran, Ermeni milleti değil, Ermeni Kilisesidir”⁷⁰.

İstanbul Ermeni Patriği ise apaçık Ermeni toplumunun Osmanlı Devleti'nden ayrılmasını destekliyordu⁷¹. Okullardaki çocukların fikirleri ise Ermenistan meselesiyle doluydu. Ermeni ileri gelenleri okulu olmayan ve öğretmen tutmaya gücü yetmeyen köylerde hiç değilse papazların erkek ve kız çocuklarına imza atabilmesini, şehirlerde ve köylerde okuma yazma bilmeyen

⁶⁷ Ergünöz Akçora, “Osmanlı Devleti Dönemi Ermeni İsyancıları ve Türk-Ermeni Toplumu İlişkilerine Etkileri” Editör: Hasan Celâl Güzel, *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara, 2001, s.125.

⁶⁸ Selçuk Akşin Somel, “Cemaat Mektepleri ve Yabancı Misyoner Okulları”, *Osmanlı Uygarlığı 1*, (Yay Haz. Halil İnalcık, Günsel Rendan), İstanbul, 2003, s.388, 394.

⁶⁹ Davut Kılıç, “XIX. Asırda İngiltere'nin Ortadoğu Politikasının Osmanlı Ermenilerine Yansımaları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S:117, 1998, s.89-97.

⁷⁰ Kamuran Gürün, “Ermeni Sorunu Yahut Bir Sorun Nasıl Yaratılır”, *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu*, İzmir, 1983, s.27.

⁷¹ Justin McCarthy, *Ölümler ve Sürgün*, Nşr. Bilge Umar, İstanbul, 1998, s.128.

büyüklerin de yazı yazabilmesinin öğretilmesinin ilerisi için çok önemli olduğu vurgulanarak, tam bir okuma-yazma seferberliği başlatılmıştı. Bu gelişmeler İstanbul'un dikkatini, sayıları her geçen gün artan, Ermeni mektepleri üzerine çekmiş ve bu mekteplerin üzerindeki idarî baskıları giderek arttırmıştır. Osmanlı Devleti sayıları kontrolsüz şekilde çoğalan Ermeni mekteplerine karşı 19. yüzyılın son çeyreğinde bazı tedbirler almak zorunda kalmıştır⁷². Bu tedbirler şunlardır:

1. Ermeni mekteplerinde Ermeni Tarihi yerine Tarih-i Osmanî okutturulması⁷³.

2. İstanbul ve diğer vilâyetlerdeki Ermeni mekteplerine Müslüman çocuklarının gönderilmemesi ve eğitime devam edenler var ise okulla ilişkilerinin kestirilmesi⁷⁴.

3. Ermeni mekteplerinde okutulacak kitapların fihristlerinin Ermeni Patrikhânesi tarafından belirlenip Dersaadet'e gönderilmesi ve Maarif Nezâretince onaylanıp yayınlanması⁷⁵.

4. 1890 tarihindeki Kumkapı olaylarından dolayı Doğu Anadolu'da bulunan birçok Ermeni Okulu devlet aleyhinde faaliyette bulunduğu için kapatılması⁷⁶.

5. 1893 tarihinde Ermeni Okulları Genel Birliği'nin lağvedilmesi⁷⁷.

6. 9 Kasım 1897 (13 Ca 1315) tarihli bir belgede Dersaadet ve taşradaki ruhsatsız yapılan Ermeni mekteplerinin ruhsat almaları için üç ay mühlet verildiği bu süre zarfında ruhsat almayan mekteplerin kapatılacağı belirtilmesi⁷⁸.

Osmanlı Devleti'nin aldığı bütün bu tedbirlerin maksadı Ermenilerin mekteplerini kapatıp, onların eğitim özgürlüğünü ortadan kaldırmak değildir. Zaten 1834'te Anadolu'da 120 Ermeni Okulu bulunurken, 1900 yılında bu sayının (40'ı İstanbul'da) 840'a yaklaşmış olması da bunu göstermektedir⁷⁹.

⁷² Osmanlı Devleti'nin Ermeni Mektepleri üzerindeki denetimi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mustafa Murat Öntuğ, "Osmanlı Devleti'nin Ermeni Mektepleri Üzerindeki Denetimi", Erciyes Üniversitesi Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS-I) *Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı: Türk-Ermeni İlişkileri Örneği* 20-22 Nisan 2006, Kayseri, 2006, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, C.III, Kayseri, 2007, s.311-328.

⁷³ BOA. İ.DH. 1127/88079; İ.DH. 1137/88788.

⁷⁴ BOA. Y.MTV. 86/99; Y.MTV. 87/53.

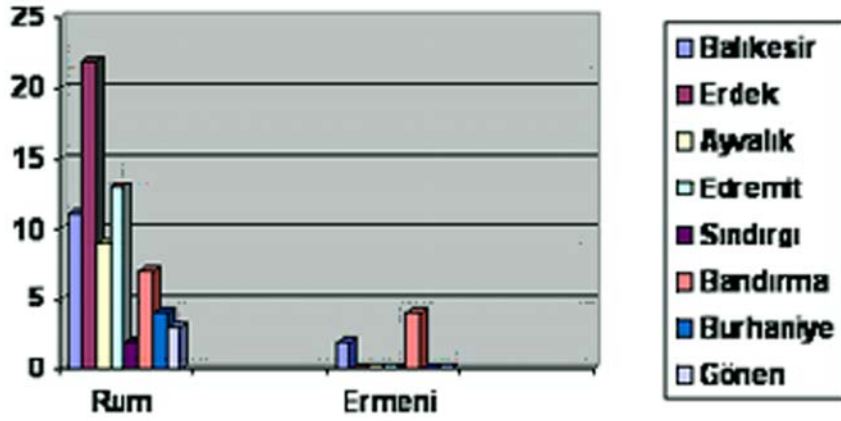
⁷⁵ BOA. Y.PRK.TKM. 30/50.

⁷⁶ Somel, *a.g.m.*, s.395.

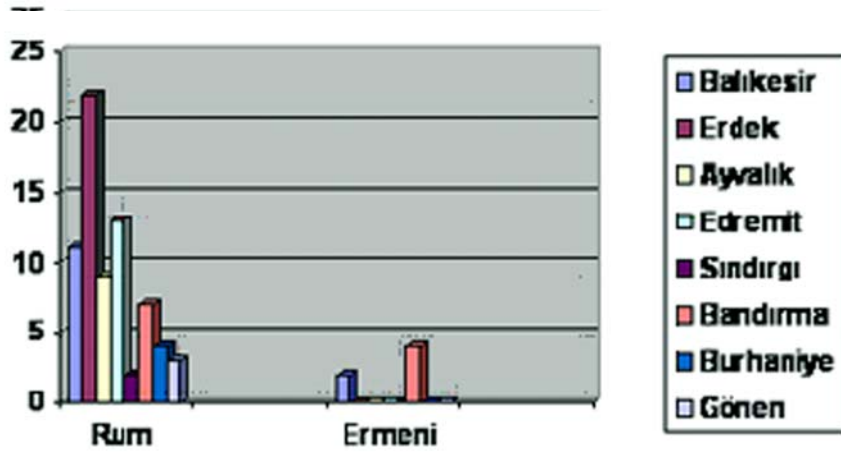
⁷⁷ Somel, *aynı yer*.

⁷⁸ BOA. A.MKT.MHM. 701/27.

⁷⁹ Ergin, *a.g.e.*, s.753; Polat, *a.g.e.*, s.173; Polat, "Ermeni Toplumunu Osmanlıdan Koparan, Ermeni ve Amerikan-Ermeni Okulları", *Ermeni Araştırmaları 1, Türkiye Kongresi Bildirileri C:I*, ASAM-Ermeni Araştırmaları Enst. Yay, Ankara, 2003, s.472.

la
in
:si
m
ce

19. ve 20. yüzyılda Balıkesir şehrinde yabancı okul yoktur. Bununla birlikte Gayrimüslim tebaadan olan Rum ve Ermenilerin açtıkları mektepler mevcuttur. M.1898-1899 (H.1316) yılında Balıkesir’de 2 Rüştiye derecesinde Rum okulu kaydedilmiştir⁸¹. M.1901-1902 (H.1319)’de Rumlara ait 2 Rüştiye, 9 ibtidai 11 okulda 772 erkek, 174 kız toplam 946 öğrenci bulunmaktaydı. Aynı tarihte Ermenilerin 2 ibtidai okulunda 92 erkek, 72 kız öğrenci kayıtlıdır⁸². M.1903-1904 (H.1321) yılında Rum ve Ermeni cemaatlerine ait okul sayılarında bir artış olmamıştır (Bkz. Tablo 1).

⁸⁰ *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umumiye (SNMU). 1321*, s.497-500.

⁸¹ *SNMU 1316*, s.1040-1041.

⁸² *SNMU. 1319*, s.594-595.

Tablo 1. 20.Yüzyılın Başlarında Balıkesir'deki Rum ve Ermeni Mektepleri⁸³

Mektebin İsmi	Mektebin Derecesi	Talebe Adeti		Açılışı	Mektebin Ruhsatı
		Erkek	Kız		
Ermeni	İbtidai	0	75	1280	31 Mart 1313
Ermeni	İbtidai	97	0	kadim	“ “
Rum	Rüşdi	120	0	1268	29 Teşrinievvel 1311
Rum	Rüşdi	0	70	1293	“ “
Rum	İbtidai	137	0	kadim	“ “
Rum	“	58	0	“	“ “
Rum	“	63	0	“	“ “
Rum	“	81	0	“	“ “
Rum	“	67	0	“	“ “
Rum	“	0	127	“	“ “
Rum	“	87	0	“	“ “
Rum	“	73	0	“	“ “
Rum	“	102	0	“	“ “

Tabloda görüldüğü üzere Balıkesir'de bulunan Ermeni mekteplerinin ikisi de ibtidai düzeyde eğitim vermektedir. Bunlardan biri M.1863-1864 (H.1280) yılında açılmış, diğerinin açılış tarihi ondan eski olmalı ki “kadim” olarak belirtilmiştir. Tabloda dikkat çeken bir nokta Ermenilere ait okul sayısı ile ilgilidir. Nüfus kısmında değinildiği üzere 20. yüzyılın başında Balıkesir şehrindeki Ermeni nüfusu (2.515), Rum nüfusundan (1.287) yaklaşık iki kat fazladır. Fakat bu sayısal fazlalık tabloda da görüldüğü gibi okullaşmaya aynı şekilde etki etmemiştir. Şehirde, Ermenilerin çocuklarını gönderebilecekleri yabancı okul yoktu. Müslümanlara ait ibtidai okulunda ise Gayrimüslim öğrenci sayısı çok azdı⁸⁴. Öyle ise, Rumların mekteplerine devam eden öğrenci sayısının (985) neredeyse Rum nüfusa denk gelmesi de göz önüne alınırsa, Ermeni cemaati, çocuklarının eğitimi için yeni okullar tesis etmek yerine, mevcut Rum okullarına göndermeyi tercih ettikleri düşünülebilir.

Balıkesir'deki Ermeni mekteplerinden bir tanesi Karaoğlan mahallesindeki Ermeni Cemaati Kilisesi yanında tesis edilmiştir⁸⁵. Mektep binası büyük yangında yanmış olduğu için 13 Şubat 1903 (15 Zilkade 1320) tarihinde yeniden inşasına ruhsat itası verilmiştir. Ruhsat belgesinin içinde yeni yapılacak mektebin

⁸³ SNMU. 1321, s.497-498.

⁸⁴ 1893-1904 (1311-1321) tarihleri arasında Balıkesir İdadisindeki Gayrimüslim öğrenci sayısı yıllara göre en az 2 en çok 8 olmuştur. Bkz. *Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistiği*, Matbaa-i Amire, 1318, s.26; SNMU. 1316, s.1028-1029; SNMU. 1319, s.554-555; SNMU. 1321, s.472.

⁸⁵ BOA. İ.AZN. 49/ 1320/Z-08.

Balıkesir belediye kalfası Hirisostomos⁸⁶ Efendi tarafından hazırlanmış keşif defteri de bulunmaktadır. Ayrıca mektebin planları ve resmi de aynı evraka eklenmiştir (Bkz. Resim 1). Buna göre; erkek ve kız çocuklarına yaptırılacak okulun 30 m. uzunluğunda, 14 m. eninde ve 10.5 m. yüksekliğinde, 3 kapılı, 106 pencere ve taş bir yapı olacağı belirtilmektedir. Okul kız ve erkek çocukların ayrı ayrı eğitim göreceği birer bodrum ve ikişer kat olarak planlanmıştır (Bkz. Plan-1). Yani binanın bir bodrumu ve iki katında kızlar, binanın diğer tarafındaki bodrum ve iki katında erkekler eğitim görecektir. Ayrıca planda okulun bodrum katından kiliseye giden bir ara yol da mevcuttur.

Mektebin yapımı için, 15.500 kuruş enkaz bedeli dahil, 72.908,5 kuruş masraf tespit edilmiştir⁸⁷. Ermeni Cemaati, bu paranın 8.108,5 kuruşu Kilise sandığından ve geri kalan 64.800 kuruş, Ermenilerin varlıklı kişilerinden toplanacak yardım ile tedarik edileceğini belirtmektedir.

Yaklaşık yedi yıl sonra, yaptırılan bu mektep binası Ermeni çocukların eğitimi için yeterli gelmemeye başlamıştır. Bunun üzerine Ermeni Cemaati, 27 Kasım 1911 (5 Zilhicce 1329) tarihinde Karaoğlan mahallesindeki Kilise arsası üzerinde yaptırdıkları mektep, erkek ve kız öğrencilere yeterli gelmediği için kilise toprağı üzerinde boş duran arsaya iki katlı, alt katında iki dükkan ve üst katında altı odalı bir ahşap ilave bina inşa etmek için merkeze müracaat etmişlerdir⁸⁸. Yapılan incelemeler neticesinde söz konusu binanın kilisenin mülk arsası üzerine yapılacağı cihetle arsaya mukataa veya icare-i zemin tahsisine mahal olmadığından, ancak yapılacak olan iki dükkânın emlak vergisiyle mükellef tutulması şartıyla 26 Aralık 1911 (5 Muharrem 1330) tarihli Şura-yı Devlet kararıyla inşasına izin verilmiştir⁸⁹.

Ermeni Kilisesi arsası üzerine yapılacak binanın ruhsat alması için gönderilen evrakların içinde binanın keşif defteri (Bkz. Tablo-2), resmi (Bkz. Resim-2) ve planları (Bkz. Plan-2) da bulunmaktadır. Buna göre yapı; 15.75 m uzunluğunda, 13.50 m eninde ve 9 m yüksekliğinde ahşap ve iki katlı olacaktır. Binanın inşası için gerekli olan ve hazırlanan keşif defterinde belirtilen 45.772 kuruş, kilise sandığından ve Ermeni cemaatinin yardımlarıyla tedarik olunacaktır. Görüldüğü gibi 20. yüzyılın başlarında Karaoğlan mahallesindeki Ermeni Kilisesi kısa sürede, içinde iki mektep binası ve iki dükkânı barındıran bir eğitim kompleksi haline gelmiştir. Bu eğitim kompleksinin oluşmasında Ermeni Kilisesi ve onun cemaatinin büyük katkıları olduğu muhakkaktır.

⁸⁶ 1898 depreminden sonra Balıkesir'in imarında gösterdiği gayret ve başarılarından dolayı Karesi Mutasarrıfı Ömer Ali Bey, Mecidi Nişanı sahibi olan bu kişinin "terfi" veya "Sanâyi Madalyası" ile ödüllendirilmesi için bizzat Padişah'a arzda bulunmuştur. Bkz. Eren, *a.g.e.*, s.34.

⁸⁷ BOA. İ. AZN. 49/1320/Z-08.

⁸⁸ BOA. İ.MF. 18/1329/Z-3.

⁸⁹ BOA. DH.İD. 30-1/62.

Tablo 2. Balıkesir Ermeni Mektebi Yanında İnşa Olunacak Bahçeli Sıbyan Mektebinin Keşif-i Evvel Defteri ⁹⁰

	Adet	Duren metre	sanitim	İrtifa	sanitim	Arz	Mürebba metre	sanitim	Mükeab	sanitim	Fi	Guruş	sanitim
Mektebin temellerinin inşası	-	55	80	2	-	75	-	-	83	70	30	2511	-
İç bölme temelleri	-	20	-	2	-	75	-	-	30	-	30	900	-
Alt katın çatmaları	-	58	-	4	50	20	261	-	-	-	25	6525	-
Alt katın iç bölme çatmaları	-	28	20	4	50	20	126	90	-	-	25	3172	50
Üst katın çatmaları	-	60	20	4	50	20	270	90	-	-	25	6772	
Üstünün sakızı mesarifi	-	-	-	-	-	-	233	84	-	-	25	5846	
Etraf saçakları	-	63	60	-	-	-	-	-	-	-	25	1590	
Orta katın döşeme tabanı	-		-	-	-	-	221	76	-	-	30	6652	80
Üst katın tavanları	-	-	-	-	-	-	221	76	-	-	20	4435	20
Kasalar ile beraber çerçeveleri	17	-	-	2	50	120	-	-	-	-	120	2040	
Alt katın çerçeveleri	3	-	-	2	50	120	-	-	-	-	120	360	
Alt katın kebir çerçeveleri	4	-	-	2	60	170	-	-	-	-	180	720	
Dokuz adet kapı	9	-	-	2	60	175	-	-	-	-	100	900	
Nerduban mesarifi göşetesiyle beraber	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	600	
Helalarla çirkab lağınları	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	500	1500	
Boya mesarifi haricen	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1248	
TOPLAM												45.772	50

Balıkesir'deki Ermeni Mekteplerinde ne tür derslerin okutulduğu tespit olunamamıştır. Fakat Ermeni Patrikliği tarafından Dersaâdet'e sunulan ve Maarif Nezâretince tasdik edilerek 8 Şubat 1894 (2 Şaban 1311) tarihinde yayınlanan, Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni Mekteplerinde okutulacak olan kitapların fihristi bize bu konuda fikir vermektedir⁹¹. Fihristte konularına göre

⁹⁰ BOA. İ.MF. 18/1329/Z-3.

⁹¹ Bu fihristte pek çok kitabın ismi vardır. Ayrıca bu kitapların dili, yazarı, eserin basım

yer alan kitap isimleri şunlardır: Ulûm-ı Diniye, Ermeni Lisanı ve Edebiyatı, Lisan-ı Türkî, Lisan-ı Fransevi, İngilizce, İlm-i Hesap, Tarih (Genel, Ermeni ve Osmanlı), Coğrafya, İlm-i Servet-i Milel, Felsefiye, İlm-i Hikmet, Hıfzı's-Sıhha, Usûl-ı Defter ve Hüsn-i Hatt. Ayrıca, M.1854-55 (H.1271) tarihinde Balıkesir'de doğan Rum milletinden Hancı İstirati'nin oğlu Hırsto Efendi⁹² Rum mektebinde Rumca, Ermeni mektebinde Fenn-i Hesap, Sarf ü Nahv, Coğrafya gibi dersler okuduğuna bakılırsa, fihristte isimleri geçen kitapların Ermeni okullarında ders olarak okutulduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

1. Ermeniler Balıkesir'in yerli ahali değildir. Anadolu'daki Celâli eşkıyalığı sebebiyle yaşadıkları yerleri terk ederek 16. yüzyılın sonunda veya 17. yüzyılın hemen başında Balıkesir'e göçmen olarak gelip yerleşmişlerdir.

2. Ermeniler, kısa süre içinde Balıkesir'deki Müslüman ahali ile iyi ilişkiler tesis edip, onlarla aynı mahallelerde uzun süre komşuluk yapmışlardır. Esnaflık ve ticaretle uğraşmışlardır. Ermenilerin arasında münferit İslâm dinine geçenler olduğu gibi, Müslüman olmadıkları halde Türkçe isim kullananlara da rastlanılmaktadır.

3. Ermeniler, Balıkesir'e ilk geldikleri zamanlar ibadetlerini yapacakları kiliseleri olmadığı için kendi cemaatlerine ait bir evde toplanarak gizli ayinler tertip edip, Kiliselerini ise 17. yüzyılın ikinci yarısında tesis etmişlerdir.

4. Yıllar içinde şehirdeki nüfusunu artıran Ermeni cemaati, açtıkları kiliselerin yanı sıra çocuklarının eğitimini sağlayacak mektepler açmak içinde faaliyette bulunmuşlardır. Ermeni Kilisesi sayesinde 19. yüzyılda Ermeniler şehirde iki tane ibtidai derecesinde eğitim veren okul açmışlardır.

5. Ermeniler, Balıkesir'e gelip yerleşmelerinden itibaren Müslümanlardan sonra şehirde en kalabalık nüfusa sahip olmuşlardır. Öyle ki, 20. yüzyılın başında şehirdeki Ermeniler, Rumların yaklaşık iki katı kadardır.

6. Ermenilerin şehirdeki nüfuslarına oranla çok mektep açmadıkları görülmektedir. Onlardan sayıca daha az olan Rumlar nüfuslarının çok üzerinde okul açmışlardır. Bu durum Ermenilerin mektep açma konusunda çok istekli olmadıklarını göstermekte olup, yeni mektep tesis etmek yerine çocuklarını Rum okullarına göndermeyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

7. 20. yüzyılın başlarında Ermenilerin, Kilisenin de gayretleriyle, boş kilise arsası üzerine modern okullar ve bu okullara gelir olması için dükkânlar tesis etmişlerdir.

yeri ve tarihi de bulunmaktadır. Burada sadece okutulacak kitapların konu başlıkları yazılmıştır. Daha detaylı bilgi için Bkz. *BOA. Y.PRK.TKM. 30/50.*

⁹² *BOA. DH. SAİD. 0036/237.*

Kaynakça

Arşiv Belgeleri:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

MAD. 3696.

Bab-ı Defteri, Cizye Muhasebesi, 26639.

İ.AZN. 42/1319/M-19.

İ.AZN. 49/1320/Z-08.

İ.AZN. 21/1314/R-14.

İ.AZN. 44/1319/B-13.

İ.AZN. 36/1317/Ş-04.

İ.AZN. 49/ 1320/Z-08.

İ. AZN. 49/1320/Z-08.

İ.MF. 18/1329/Z-3.

İ.MF. 18/1329/Z-3.

DH. ŞFR, nr. 63/137.

DH. ŞFR, nr. 54/238.

DH. ŞFR, nr. 62/209.

DH. ŞFR, nr. 62/220.

Y.PRK.ASK. 136/32.

Y.PRK.TKM. 30/50.

İ.DH. 1057/82951. (23 S 1305).

İ.DH. 1127/88079; İ.DH. 1137/88788.

A.DVN.MHM. 9/A/ 53.

A.MKT.MVL. 113/42. (22 C. 1276).

Y.MTV. 86/99; Y.MTV. 87/53.

A.MKT.MHM. 701/27.

DH.İD. 30-1/62.

DH. SAİD. 0036/237.

Balıkesir Şer'îye Sicilleri No: 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 703.

Kıtap ve Makaleler:

Adıyeko, Nuri: "İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair" Editör: Hasan Celâl Güzel, *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara 2001, s.381-393.

Akçora, Ergünöz: "Osmanlı Devleti Dönemi Ermeni İsyanları ve Türk-Ermeni Toplumu İlişkilerine Etkileri" Editör: Hasan Celâl Güzel, *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara 2001, s.123-143.

Akkuş, Tacettin: *Tanzimat Başlarında Balıkesir Kazası (1840-1845)*, Balıkesir 2001.

Emecen, Feridun M.: *Unutulmuş Bir Cemaat, Manisa Yahudileri*, İstanbul 1997.

Ercan, Yavuz: "Ermeniler ve Ermeni Sorunu", Editör: Hasan Celâl Güzel, *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara 2001. s.75-104.

Eren, Muharrem: *Mutasarrıf Ömer Ali Bey*, İstanbul 1993.

Ergin, Osman: *Türk Maarif Tarihi*, C:I-II, İstanbul 1977.

Eryılmaz, Bilal: *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul 1996.

Faroqhi, Suraiya: *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, İstanbul 1993.

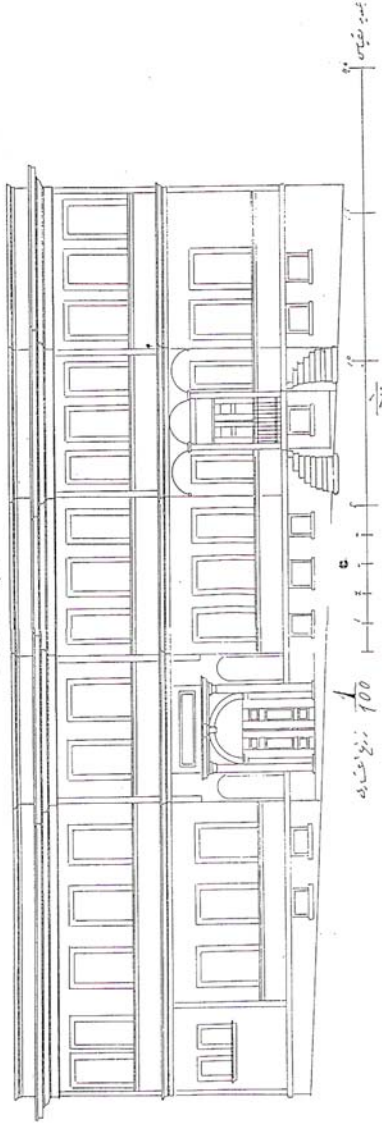
Hüdavendigâr Lıvası Tabir Defterleri, Neşr. Ömer Lütfü Barkan-E. Meriçli, Ankara 1988.

Göyünç, Nejat: "Osmanlı İmparatorluğunda Ermeniler", *Türkler*, C: 10, Ankara 2002, s.233-250.

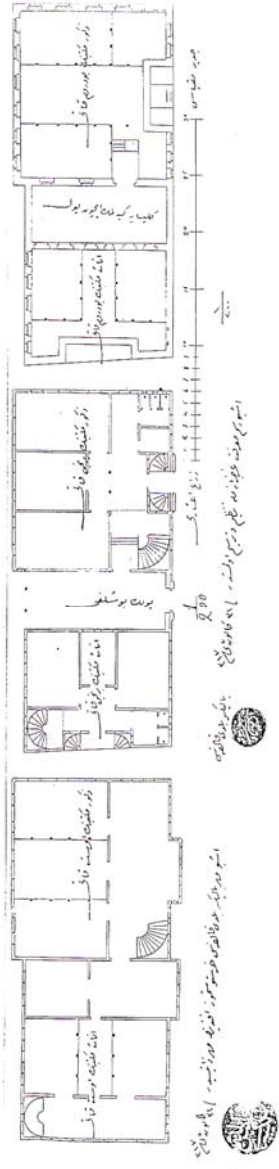
- Gürün, Kamuran: “Ermeni Sorunu Yahut Bir Sorun Nasıl Yaratılır”, *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu*, İzmir, 1983, s.15-28.
- İlgürel, Mücteba: “Balıkesir”, *TDVİA*, C.V, s.12-14.
- İlgürel, Mücteba: “Celali İsyanları”, *TDVİA*, İstanbul 1992, C:VII, s. 252-257.
- Karal, Enver Ziya: *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1943.
- Kılıç, Davut: “XIX. Asırda İngiltere’nin Ortadoğu Politikasının Osmanlı Ermenilerine Yansımaları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S:117, 1998, s.89-97.
- Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistiği*, Matbaa-i Amire, 1318.
- McCarthy, Justin: *Ölüm ve Sürgün*, Nşr. Bilge Umar, İstanbul 1998.
- Mutaf, Abdülmecit: “Balıkesir’de İskan Edilen Ermenilerin Yönetim ve Müslüman Halkla İlişkileri” *CBÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, C:I, Sayı:1 Manisa 2003, s.71-80.
- Öntüğü, Mustafa Murat: *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2003.
- Öntüğü, Mustafa Murat: “Osmanlı Devleti’nin Ermeni Mektepleri Üzerindeki Denetimi”, Erciyes Üniversitesi Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS-I) *Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı: Türk-Ermeni İlişkileri Örneği 20-22 Nisan 2006, Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, C.III, Kayseri, 2007, s.311-328.
- Polat, İlknur: “Ermeni Toplumunu Osmanlıdan Koparan, Ermeni ve Amerikan-Ermeni Okulları”, *Ermeni Araştırmaları 1, Türkiye Kongresi Bildirileri C:I*, ASAM-Ermeni Araştırmaları Enst. Yay, Ankara, 2003, s.467-473.
- Polat, İlknur: *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Ankara 1993
- Salnâmelere Göre Karesi (1847-1922)*, Yay. haz. Abdülmecit Mutaf, Balıkesir 2003.
- Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, 1321.
- Sevim, Sezai: “Güney Marmara Bölgesindeki Ermeniler’in Nüfus, İdari ve Mali Durumları”, *Ermeni Sorunu ve Bursa Ermenileri*, Ed. Saime Yüceer, Bursa 2000, s.45-59.
- Sevim, Sezai: “XIV.-XVI. Yüzyıllarda Balıkesir Bölgesinde İdari Yapılanma”, *I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 1-2 Haziran 1998*, Balıkesir 1999 , s.503-527.
- Sevim, Sezai: *XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 1993.
- Somel, Selçuk Akşin: “Cemaat Mektepleri ve Yabancı Misyoner Okulları”, *Osmanlı Uygarlığı 1*, (Yay Haz. Halil İnalçık, Günsel Rendan), İstanbul, 2003, s.387-401.
- Su, Kamil: *XVII. ve XVIII nci Yüzyıllarda Balıkesir Şehir Hayatı*, İstanbul 1937.
- Varlık, Mustafa Çetin: “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S: 3, İstanbul, 1987, s.189-271.
- Yazıcı, Nesimi: *Ocak 1898 Balıkesir Depremi ve Sonrası*, Ankara 2003.

بالیکه صیقله قیادتیله کیلسه و مکتب اوجا قیادتیله اولماق ایله مکتبه کیمی اوجا قیادتیله اولماق
قیمی اوجا قیادتیله اولماق ایله مکتبه کیمی اوجا قیادتیله اولماق

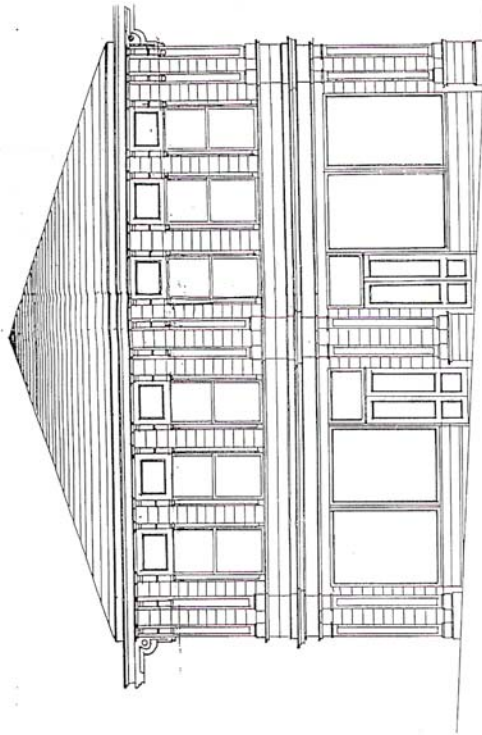
مکتب

Resim 1. Karaoğlan Mahallesi'nde Ermeni Kilisesi Arsası Üzerine Yapılacak Ermeni Mektebi.

Plan 1. Karaoğlan Mahallesi'nde Ermeni Kilisesi Arsası Üzerine Yapılacak Ermeni Mektebinin Planı.

Resim 2. Karaoglan Mahallesi'nde Ermeni Mektebine İhveten Yapılacak Mektep Binası.

Resim 2. Karaoglan Mahallesi'nde Ermeni Mektebine İhveten Yapılacak Mektep Binası.

